

VERONTRUSTEND KINDERHANDSCHRIFT!

Brochure, bedoeld voor leraren basis- en speciaal basisonderwijs

- 1 De boer had de hond gezocht.
De hond was door de boer gezocht
2. Het konijn zal niet door hem in-
gehaald worden ^{ge worden}
3. Het konijn zou door hem worden gegrepen
4. De hond is eindelijk door de boer
gevonden
5. Het dier werd door hem urenlang
gezocht.

Hierna wordt weergegeven hoe zijn handschrift verbeterd is door de behandeling:

- 1 Omdat ons land niet voldoende werk-
gelegenheid biedt, emigreren er duizen-
den Nederlanders. ^{duiz}
- 2 Ook aan de fruitteelt en aan de zaadteelt
wordt de grootste zorg besteed
- 3 De tuberculose onder de runderen tracht
men te bestrijden door inenting.

Inhoud

0. Inleiding

1. Bedoeling

2. Lichamelijk-psychische ontwikkeling en schrijfontwikkeling (5-9 en 9-12 jaar)

3. Verontrustende schrifttekens:

1. opvallende verandering in romlettergrootte (kleiner/groter/wisselend)
2. opvallende verandering in lettervormen (hoekig versus gerond)
3. opvallende verandering in helling (steil, linkshelling, sterk wisselend)
4. opvallende verandering in verbondenheid (blok/on-/verbonden/lassen)
5. opvallende verandering in druk (veel lichter/zwaarder, sterk wisselend)
6. opvallende verandering in letterafstand (veel smaller/veel breder)
7. opvallende verandering in woordafstand (veel smaller/veel breder)
8. opvallende verandering in regelafstand (veel smaller/veel breder)
9. opvallende verandering in regelverloop (golvend/dalend)
10. opvallende verandering in verhouding zones (vergroting/verkleining)
11. onnodige hoofdletters binnen woorden
12. vergissingen (doorstrepen/knoeien/verbeteren)
13. opvallende verandering in streek/schrijfhaal (verslapt/verkrampt)

4. En nu?

5. Toelichting op 13 schriftkenmerken

6. Literatuur en adressen

0. Inleiding

“In kinderhandschrift kunnen problemen gesignaleerd worden, voordat de kinderen vastlopen.” (Uit: Schrijven moet blijven! Samenvatting)

Als de dag van gisteren staat het me nog voor de geest! Als ik probeerde zo mooi mogelijk te schrijven, dan werd het schrift weldra minder soepel. M'n hand verkrampte al gauw en het schrijfproduct werd eerder strak dan vloeiend.

Wie kent niet het verschil in handschrift tussen lekker in je vel zitten, vermoeid zijn, onder spanning staan?

We hoeven ons maar in te denken, dat we net geslaagd of gezakt zijn voor een examen! Het handschrift zal de euforie dan wel teleurstelling meteen “voor z'n kiezen” krijgen.

Kinderen laten gevoelens, emoties, eerder in hun handschrift zien dan volwassenen. Het is in dat opzicht een zeer gevoelige barometer, dus heel nuttig voor wie met kinderen omgaat.

Dat heeft Hans Wolff destijds al ervaren, de eerste groepsleider aan de universiteitsschool in Jena. In zijn ‘logboek’ (1924) schrijft hij: “Een mooi schrift roept ten aanzien van de schrijver andere conclusies op dan een slordig handschrift ... Ziet men het handschrift niet als iets dat los van hem staat, maar daarin één van de vele uitingsvormen van zijn innerlijk, dan gaat men naar de bron en graaft men dieper.”

Decennia later vermeldt dr. J. Altera (1963): “Verkoudheden en griep zijn onder die kwalen nog de meest onschuldige, maar zij demonstreren niettemin hun verslappende invloed in het schrijven van kinderen.”

1. Bedoeling

Juist kinderhandschrift kan ons, als zeer gevoelige barometer, uitstekende diensten bewijzen. Martine Delfos (2008) spreekt hier van ‘ontwikkelingshulp’. Om voor ons soms onbegrijpelijke redenen kunnen kinderen plotseling uit hun gewone doen zijn. In zo'n geval kan het handschrift een belangrijk aanknopingspunt tot beter begrip zijn.

In deze brochure geven wij aandacht aan ‘alarmtekens’ in het schrift van kinderen. In de Engelstalige wereld worden ze ‘red flags’, ‘danger signals’, of ‘hidden messages’ genoemd. Wij richten ons tot volwassenen, leraren basis- en speciaal en basisonderwijs, en andere opvoeders. In de hoop met deze informatie op eenvoudige en onopzettelijke wijze toegang tot een kind te krijgen. Het gaat ons erom vanuit *pedagogisch perspectief* naar het schrift en het kind te kijken. Beslist niet om het netter of sneller te laten schrijven! Het gaat ons dus niet om schrijfonderwijs, remediëring, noch een minicursus grafologie.

Als illustratie van onze bedoeling vermelden we twee handschriften van hetzelfde meisje. Haar schrift lijkt niet bijzonder, maar bij nader inzicht is het opvallend, verontrustend zelfs. Hoezo?

In het eerste schrift laat zij zien tot dat moment een klassikale basisschool te hebben bezocht. De rompletters zijn groot, de letters in boven- en onderzone zijn doorgaans korter dan die van de middenzone. De onderlussen zijn niet alleen kort en smal, maar hun ophaal kruist de neerhaal onder de schrijflijn. De tweede neerhaal van de letter ‘n’ valt meermalen achterover, alsof ze de hakken in het zand zet (vrienden, waren, andere).

Binnen de Werkgroep Kinderhandschrift begrepen wij er niets van – dit meisje hoogbegaafd, een I.Q. van 145?

zeggen, srijt heb ik niet en zal ik ook
nooit krijgen. Binnen een mum van tijd
had ik vrienden die nog beter waren dan
de vrienden op de andere school. Ook wat

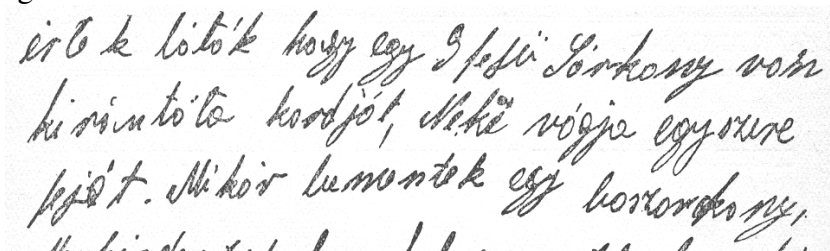
Meisje, 11;2 (gelinieerd papier, vermoedelijk fineliner)

Hieronder zien we hetzelfde meisje en sinds *drie maanden* op een Leonardoschool. Straalt de eigenheid er niet vanaf? Ze schrijft groter, overwegend rechtop, vermengt lopend schrift en blokletters, schrijft een R binnen woorden, persoonlijke lettervormen. In korte tijd heeft ze zichzelf gevonden, is ze in haar groep initiatieven gaan ontwikkelen, kartrekker zelfs ... en is haar schoolschrift een persoonlijk handschrift geworden!

Schrijf ik vlad dan schrijf ik zo:
Chef: "je weet toch dat je tijdens
het werk ..."

Zelfde meisje, 11;5 (ongelinieerd papier, met potlood)

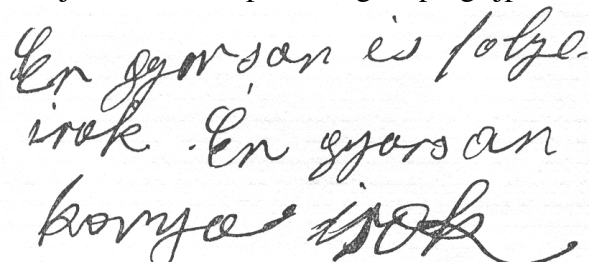
In de vorige eeuw was Klara Roman een bekende naam op het gebied van grafologisch onderzoek, eerst in Boedapest, later ook in Amerika. Zo schreef zij een artikel over de persoonlijkheid van asociale jongeren. Als illustratie wordt het handschrift van een 11-jarige jongen getoond, dat voor hem 'normaal' was, ook al wijkt het flink af van het schrift van dat van zijn leeftijdgenoten:

irb k lotok kony egy 3-felű Jankony vom
kivintote kardjot, Miki vögje egyre
kjöt. Mikiir lemontok egy horondoruy.

Het 'normale' handschrift

Enkele maanden later laat zijn handschrift plotseling diepingrijpende veranderingen zien:

En gyarsan is folge.
irok. En gyarsan
konyo irok

Het 'abnormale' schrift enkele maanden later

Wat was er aan de hand? Hij had, tijdens zijn observatie in de kliniek, geld weggenomen van de behandelende vrouwelijke arts. Daarna was deze anders zo stille, schuwe jongen zo opgewekt en spraakzaam als nooit tevoren.

2. Lichamelijk-psychische ontwikkeling en schrijfontwikkeling (5-9 en 9-12 jaar)

Dit hoofdstuk bestaat uit drie paragrafen: hele basisschooltijd (2.1), periode van ca. 5-9 jaar (2.2), en periode van ca. 9-12 jaar (2.3). In elke paragraaf worden de lichamelijk-psychische ontwikkeling en de schrijfontwikkeling met trefwoorden aangeduid. Het lijkt ons van belang een globaal beeld te schetsen van de ontwikkeling die zich bij kinderen op deze gebieden voltrekt. Met deze achtergrondinformatie zal het 'plaatsen' van een handschrift gemakkelijker zijn.

2.1 Hele basisschooltijd

Lichamelijk-psychische ontwikkeling:

Kinderen tussen 5 en 16 jaar gaan sterk gebukt onder stress, 63% van de jongens en 73% van de meisjes heeft er last van; de stressfactoren zijn vooral ouders en huiswerk. Als gevolg van die stress kunnen ze ernstige vermoeidheidsklachten hebben. (Delfos, 2008)

Schrijfontwikkeling:

Al vanaf de eerste schooldag en blijken de schrijfverschillen, daarmee de karaktersverschillen tussen kinderen. In de loop van de schooljaren nemen ze alleen maar toe – ze liggen in de aard van elk kind besloten.

Zodra vermoeidheid in uitputting ontaardt, wordt het schrijven gejaagd, onnauwkeurig en laat het omlaag lopende regels zien. (Santoy, 1994)

2.2 Periode van ca. 5-9 jaar

Lichamelijk-psychische ontwikkeling:

Kinderen zijn gewoonlijk vroege vogels, leeuweriken, worden geleidelijk meer uilachtig. Het jonge kind kan om zes uur 's ochtends al staan trappelen. Zij hebben nog geen last van een middagdip, ook niet na flinke fysieke inspanning. (Ackerman)

5-9: Normaliter is het kind vrij schuchter, het is klein, ziet tegen de volwassene op, heeft weinig vrijheid, moet steeds doen wat 'groters' vragen, is bang voor onweer, vuur, lawaai, spoken, te laat op school/club komen, iets te vergeten (schoolwerk, sportkleding).

Vanaf 8/9: Zoekt vriendschappen met leeftijdgenoten, speelt samen (egocentrisch, monoloog), sport, wedijvert (jongens) om zich te bewijzen en angsten te overwinnen. (Santoy)

Schrijfontwikkeling:

Groep 3-4: Grote en onregelmatige (blok)letters neigen naar wordeinde toe groter te worden, stevig drukpatroon, dat nodig is om neerhalen te maken en zich te op precieze lettervormen te concentreren, misschien al hoofdletters. (Namm, 2008)

Groep 5-6: Letters worden verbonden, worden regelmatiger wat betreft grootte en vorm, helling gaat veranderen en wordt individueler, geen omkeringen meer. (Namm)

2.3 Periode van ca. 9 - 12 jaar

Lichamelijk-psychische ontwikkeling:

9-12: Schuchterheid en angsten nemen met de leeftijd af, gaat meer samen spelen (minder egocentrisch, dialoog), ontwikkelt verantwoordelijkheidsgevoel (geeft anderen minder de schuld, vaker zichzelf), integreert meer in de groep/gemeenschap, groeispuurt door enorme verhoging testosteronniveau (800% in vergelijking met peutertijd), lichaam verandert, ontwakende seksualiteit, schaamtegevoel, kijkt (te) veel televisie, zit (te) veel aan computer, eerste ideeën over eigen toekomst, ongeduld, drang naar vrijheid, beginnende puberteit.

Tot een jaar of 10 lijden jongens en meisjes ongeveer net zo vaak aan depressie, waarbij het beeld prikkelbaar, rusteloos is. Rond een jaar of 10, als de bijniere bij meisjes rijpen, verandert het beeld drastisch: 2x zoveel meisjes als jongens lijden aan depressie, dit beeld stabiliseert zich en blijft lange tijd zo. (Delfos)

Tussen 10 en 12 zijn kinderen druk met hun 'sociale identiteit' - wat vinden mensen van mij? Is basis voor psychologische identiteit in de puberteit – wie ben ik? (Delfos)

De overgang van kinderjaren naar puberteit gaat vaak gepaard met opvallende verschuivingen in slaapvoorkeur. De 'vroeg' vogel (leeuwerik) van weleer, wordt bij bereiken van puberteit steeds meer een uil, komt het liefst niet voor de middag bed uit! Waar kinderen nog geen last van een middagdip hebben, is dit bij jongelui tegen het einde van de puberteit wel het geval. (Ackerman)

Schrijfontwikkeling:

De schrijfrijpheid is meestal na ongeveer drie jaar bereikt, dus in het 10e levensjaar. Pas na de adolescentie is het eigene van een schrift zover gerijpt, dat van volledige schrijfrijpheid kan worden gesproken. (Wallner, 2006)

Groep 5-6: Letters worden verbonden, worden regelmatig wat betreft grootte en vorm, helling gaat veranderen en wordt individueler, geen omkeringen meer.

Groep 7-8: Drukpatroon is ontwikkeld, schrijft geautomatiseerd, ronde vormen overheersen, eigen schrijfstijl wordt zichtbaar, kan snelheid/druk/lettervormen veranderen om tegemoet te komen aan persoonlijke behoeften. (Namm)

12 Jaar en ouder: Wisselvalligheid in helling/druk/schrijfhaal/lettervormen, weerspiegelen fysiologische en emotionele biochemische veranderingen, verwarring, innerlijke stress, emotioneel conflict. (Namm)

3. Verontrustende schriftkenmerken

We hebben nu een globaal beeld gekregen van de lichamelijk-psychische ontwikkeling en de schrijfontwikkeling van kinderen in de basisschooljaren. Het kan voorkomen, dat een kind tot in groep 5 nog van schrijfhand is gewisseld.

Op basis hiervan is het mogelijk opvallende veranderingen in hun handschrift op te merken. We geven van 13 schriftkenmerken, die vaak voorkomen in het handschrift van kinderen, telkens een omschrijving, wat normaal is, opvallende aandachtspunten en een toelichting. Deze kenmerken zijn in veel publicaties te vinden, zoals die van Ajuriaguerra (1964), Avé-Lallemant (1982), Haenen-van der Hout (1983), Hamstra-Bletz (1993), Cito/PPON (2003). Bij het signaleren van een 'verontrustend' handschrift zijn onmisbaar: het 'gewone' schrift van het kind en de schrijfmethode. Beide dienen als houvast om de opvallende schriftkenmerken die nu volgen op het spoor te komen.

3.1 Opvallende verandering in de hoogte van rompletters

Omschrijving: Hoogte van rompletters in de middenzone (a, c, e, i, m, n, o, r, s, u, v, w, x, z)

Normaal: Wat schrijfmethode op dat moment aangeeft

Opvallend: Heel groot, heel klein, sterk wisselend

3.2 Opvallende verandering in lettervormen

Omschrijving: Schrijfwijze (beweging, proces) en uiterlijk (vorm, product) van letters

Normaal: Wat schrijfmethode aangeeft

Opvallend: Dichtgelopen, hoekig, boogvormig (arcadisch), schaalvormig (guirlandisch), slangvormig draadvormig (draadvormig), verdraaid

3.3 Opvallende verandering in helling

Omschrijving: Hoek die de neerhaal van lange letters (b, f, h, k, l) met de schrijfregel maakt

Normaal: Wat schrijfmethode aangeeft

Opvallend: Steil, linkshelling, schuin, wisselend van helling

3.4 Opvallende verandering in verbondenheid

Omschrijving: Aantal letters binnen een woord dat met een doorgaande beweging aan elkaar is geschreven

Normaal: Ongeveer 3 à 4 aansluitende letters verbonden

Opvallend: Gegroepeerd (in groepjes), gelast (aan elkaar gelapt), onverbonden

3.5 Opvallende verandering in druk

Omschrijving: Kracht die de penpunt op het papier uitoefent

Normaal: Enige druk aan achterkant te zien en/of te voelen

Opvallend: Lichte druk, zware druk, verplaatste druk (waar hij niet hoort), sterk wisselende druk

3.6 Opvallende verandering in letterafstand

Omschrijving: Ruimte tussen de letters binnen een woord

Normaal: Letters raken elkaar niet

Opvallend: Wijd, nauw, verklevend

3.7 Opvallende verandering in woordafstand

Omschrijving: Ruimte tussen de woorden

Normaal: Breedte van de eigen letter 'o'

Opvallend: Wijd, nauw, tegen elkaar leunend

3.8 Opvallende verandering in regelafstand

Omschrijving: Ruimte tussen de regels

Normaal: Regels raken elkaar niet

Opvallend: Groot, klein, verhakend (letters van opeenvolgende regels haken in elkaar)

3.9 Opvallende verandering in regelverloop

Omschrijving: De onderkant van de letters volgt een horizontale lijn

Normaal: Op gelinieerd papier op de lijn, op ongelinieerd papier iets onregelmatig

Opvallend: Stijgend, dalend, golvend

3.10 Opvallende verandering in verhouding van zones

Omschrijving: Verhouding bovenzone : middenzone : onderzone

Normaal: Bij lopend schrift 1.5:1:1.5, bij blokschrift 1:1:1

Opvallend: Bijvoorbeeld kleine bovenzone en grote middenzone, of grote boven- en kleine onderzone

3.11 Onnodige hoofdletters binnen woorden

Omschrijving: Binnen een woord wordt ten onrechte een hoofdletter geschreven (minder leesbaar)

Normaal: Geen hoofdletters binnen woorden

Opvallend: Hoofdletter R, L, A, B, M, N (Eén op vier jongeren schrijft de 'r' als 'R' (D. Schermer)

3.12 Onnodige vergissingen

Omschrijving: Doorstrepen, veranderen, verbeteren van letters of woorden

Normaal: Geen vergissingen

Opvallend: Enkele vergissingen, veel vergissingen

3.13 Opvallende verandering in streek/schrijfhaal

Omschrijving: Lijnvoering is slap of verkramp

Normaal: Soepel/elastisch.

Opvallend: Slap, verkramp

4. En nu?

Stel dat je plotselinge veranderingen hebt gevonden in het schrift van een kind, die je verontrusten, als je het vergelijkt met eerder handschrift en dat van de schrijfmethode. Wat nu te doen? Welke stappen kunnen – in dit geval – achtereenvolgens worden ondernomen? Met steeds in het achterhoofd, dat het om het welzijn van het hele kind gaat, niet om de technische verbetering van het handschrift!

Als voorbeeld vermelden we de eerste vijf van totaal tien zinnen. Ze zijn van een negenjarige jongen, die met zijn rechterhand heeft geschreven. (zie hieronder)

Ze zijn ontleend aan Pijning (1969).

Bij het eerste fragment is op te merken: vaak geluste 'd', geluste 'p' (gegrepen), dichte bovenlussen of stokletters, schrijffletter 'b' als blokletter, regelverhaking, geen doorgaande beweging (eindelijk), letter 'n' niet afgerond of met plotselinge hoek, zwakke streek. Helaas ontbreken een fragment van zowel zijn eerdere schrift als de naam van de schrijfmethode.

- 1 De boer had de hond gezocht.
- 2 De hond was door de boer gezocht.
- 3 Het konijn zal niet door hem in-
gehaald worden
- 4 Het konijn zou door hem worden gegrepen
- 5 De hond is eindelijk door de boer
gevonden
- 6 Het dier werd door hem urenlang
gezocht.

Hierna wordt weergegeven hoe zijn handschrift verbeterd is door de behandeling:

- 1 Omdat ons land niet voldoende werk-
gelegenheid biedt, emigreren er duizen-
den Nederlanders. duur
- 2 Ook aan de fruitteelt en aan de zaadteelt
wordt de grootste zorg besteed
- 3 De tuberculose onder de runderen tracht
men te bestrijden door inenting.

Volledigheidshalve willen we bij dit 'verbeterde' fragment ook enige opmerkingen maken: het geheel ziet er regelmatiger uit, streek is nog zwak en blijft houterig, wisselende/verplaatste druk ('g' bij zorg).

Als we het eerste fragment toetsen aan de hiervoor beschreven 'verontrustende' schriftkenmerken, dan komen daarvan in aanmerking:

1. Wisselende hoogte van rompleetters (onzeker?)
2. Veranderde en niet afgewerkte lettervormen, zoals 'd' en 't' met lus, b als blokletter, slot 'm' en 'n', bovenstokken, onderlussen (onzekerheid of onhandigheid?)
3. Wisselende helling (afstand nemen en betrokkenheid tonen?)
8. Verhakende regels (betrokkenheid?)
13. Geen soepele, elastische streek/lijnvoering (geringe schrijfvaardigheid?).

We gaan ervan uit, dat er gebruik is gemaakt van gelinieerd papier (ca. 6 mm regelafstand), en dat de afdruk op ware grootte is.

Zonder eerder handschrift en vergelijking met het schrijvoorbeeld van de methode, vallen cruciale informatiebronnen weg. We moeten nu wel, onvoorbereid, met het kind in gesprek gaan.

Tenzij tevoren bij de collega's en de ouders wordt nagegaan, of het schrijven van de jongen altijd zo is geweest. Zit er wellicht waardevolle informatie in het leerlingendossier of portfolio van hem?

We houden het erop, dat een en ander geen nadere gegevens heeft opgeleverd.

Wel lijken de 'verontrustende' schriftkenmerken in de richting te wijzen van innerlijke onzekerheid en matige schrijfvaardigheid. Iets om in het achterhoofd te houden? Bijvoorbeeld meer tijd geven en/of meer kans om te oefenen.

Dus volgt er, op een gunstig moment en een rustig plekje, een zo ontspannen mogelijk gesprek. Het lijkt ons voor een kind heel belangrijk, dat het zich meteen op zijn gemak voelt. Maar ook, dat de bedoeling duidelijk is van het 'onderonsje' – samen over zijn schrijven praten.

Met het handschrift erbij kan het gesprek bij voorkeur met een positieve opmerking beginnen, zoals: "Als ik naar de eerste regels kijk, dan ben je best netjes begonnen, vind je ook niet?"

Het is goed om op een reactie te wachten en een duidelijke luisterhouding aan te nemen.

Misschien beaamt het deze waarderende woorden, misschien spreekt het ze tegen, misschien houdt het stijf de lippen op elkaar.

In elk geval drukt het kind er iets mee uit:

- bij beaming: je voelt me goed aan, dus laten we doorgaan;
- bij tegenspraak: ik denk daar anders over, dus moet je me eerst overtuigen;
- bij zwijgen: ik laat me niet kennen, dus moet ik je eerst kunnen vertrouwen.

Het hangt daarmee van de reactie van het kind af, hoe het gesprek verder zal gaan. Vóór alles staat begrip op de voorgrond en ontbreekt elk (voor)oordeel. Op enig moment kunnen belangstellende vragen naar voren komen als:

- Vind je het lastig om zo'n hele les net zo te schrijven als de eerste regels? Hoe komt dat zo, denk je?
- Heb je in groep 3 ook zo leren schrijven?
- Valt jou nog meer op in je schrift?
- Als je zelf iets mocht veranderen in je schrijven, wat zou dat dan zijn?

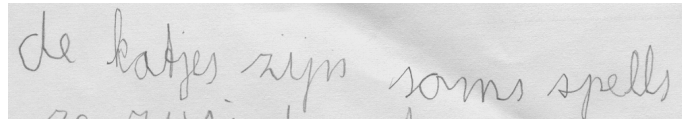
Om het kind aan te moedigen zelf te praten is het, naast luisteren, van belang zijn uitspraken met onze eigen woorden (fresh words) terug te geven. Vaak wordt daar dan nader op ingegaan en kan aanleiding geven tot nieuwe ingangen.

Bij de afronding van het gesprek is het zinvol kort samen te vatten. Ook kan misschien iets concreets worden afgesproken over de mogelijke veranderwens van het kind. Een woord van waardering voor het gesprek is altijd wenselijk.

We vermoeden, dat dit gesprek aanknopingspunten geeft voor verder onderzoek en navraag. Ze zijn in te brengen in het overleg met een collega, het bouwoverleg, de kindbespreking. In elk geval is het noodzakelijk om de ouders erbij te betrekken en samen te proberen meer inzicht in de leefsituatie van het kind te krijgen. Nogmaals herinneren we eraan dat, naarmate een kind zich meer ontspannen en evenwichtig gaat voelen, ook het handschrift daarvan gaat getuigen.

Uit een en ander kan voortvloeien, dat er contact wordt gezocht met bijvoorbeeld een schrijfpedagoog, huisarts, orthopedagoog, kinderfysiotherapeut, ergotherapeut, speltherapeut, psycholoog.

Als recent voorbeeld volgen twee zinnen, die door een rechtshandig 11-jarig meisje zijn geschreven. Zij zat in groep 7, had ADHD, botste vaak met haar broer, werd verwezen naar een schrijfpedagoog, omdat haar ouders medicatie weigerden. Een eerder schrift van haar ontbreekt; wel is bekend dat zij leerde schrijven met de methode 'Schrijven op de basisschool'. Tussen beide zinnen zit een tijd van ongeveer acht maanden, waarin zij schrijftherapie (ontspanningsoefeningen van Heermann) heeft gehad:

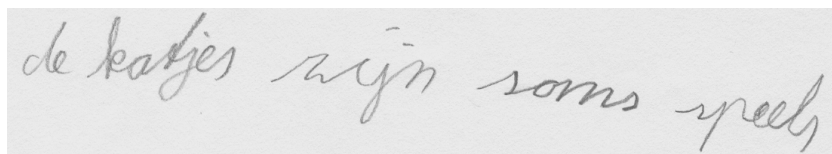
Al bij het woord 'katjes' is erg veel spanning te zien, ingehouden spanning eigenlijk; dit valt vooral op bij de letter 't'. De lus van de 'ij' in 'zijn' is onderaan gesloten, haar gevoel stroomt daarmee niet echt door, sterker, ze durft er niet naar te luisteren.

Bij het woord 'soms' is er tussen de 'o' en 'm' sprake van een doorgezakte guirlande, die bepaald niet ontspannen geschreven wordt. Verder doet de begin 's' van 'spells' met z'n driehoekige vorm heel gespannen aan, terwijl beide letters 'l' dicht bij elkaar staan, en de 's' aan het eind is wel heel smal is.

Dit bewegingsbeeld, uitgevoerd met een dunne, scherpe streek, wijst op een schrijver die alle emotie inhoudt totdat ze barst.

Als we de bovenstaande zin toetsen aan de 'verontrustende' schriftkenmerken, dan herkennen we:

2. Veranderde en niet afgewerkte lettervormen, zoals de lusloze 'ij', de doorgeluste 'p', de eindhalen bij 'de' en 'zijn'
4. Afwijkende, hoekige verbondenheid, bijv. bij 'a' (katjes), bij 'o' (soms), bij eerste 's' (spells)
13. Geen soepele, elastische streek/lijnvoering.

In de tweede zin is 'katjes' speels, meer ontspannen, geschreven. De streek is veel warmer geworden. Ze durft nu, met het bredere schrift, de ruimte in te gaan, en doet dit rechtshellend. Het eerst nauwe, benauwde, is uit haar schrift verdwenen. De prachtige 'ij' in 'zijn' wijst erop, dat ze zichzelf durft te zijn!

Tenslotte

Op de boven geschetste wijze denken we verantwoord te kunnen omgaan met een 'kind-in-nood', dat in zijn of haar handschrift om aandacht schreeuwt.

Als kapstok kunnen we deze processtappen aanbevelen:

1. Screening van handschrift met 13 verontrustende schriftkenmerken
2. Gesprek met kind
3. Verder overleg (school, ouders, 1-zorgroute)
4. Mogelijke verwijzing

5. Toelichting op 13 schriftkenmerken

Als in het handschrift ‘verontrustende’ schriftkenmerken voorkomen, dan valt dit direct op. Net als dat het geval is wanneer iemand bij een bepaalde armbeweging een pijnlijk gezicht trekt. Zowel bij het zien van verontrustend schrift als bij een pijnlijk gezicht, komt de vraag in ons op: “Wat kan er aan de hand zijn?”

Al heel lang proberen mensen verband te leggen tussen wat zij zien en wat daar achter schuil kan gaan. Bij een pijnlijk gezicht is er kennelijk verband met de armbeweging. Maar dan is nog niet duidelijk, wat er met de arm “aan de hand” is. Met de schriftkenmerken is het net zo gesteld. Je ziet dat er ineens uiterlijk iets opvalt in vergelijking met eerder handschrift, maar wat daar innerlijk aan ten grondslag ligt?

Het gaat hier niet om een éénduidig verband te leggen tussen uiterlijke schriftkenmerken en innerlijke beweegredenen. Wel willen we de lezer laten ervaren wat de schriftkenmerken hem of haar ‘doen’. Ze beogen een nadere inkleuring van het betreffende kind te geven. Zo kunnen het handschrift en de onderstaande ‘inkleuring’ voor een belangrijke signaalfunctie zorgen bij het beter begrijpen van een kind.

1. Verandering in hoogte van de rompletters

Wat groot is neemt ruimte in en maakt indruk, wat klein is eist amper ruimte op; intelligente mensen schrijven meestal klein. Afwisselend groot en klein komt heel wisselvallig over.

2. Verandering in lettervormen

Letters kunnen op allerlei manieren worden veranderd. Dichtgelopen letters geven een gesloten indruk. Hoekige letters voelen houterig aan. Boogvormige letters dekken af, terwijl schaalvormige letters juist open staan. Slangvormige letters en verdraaide letters komen maar heel weinig voor bij kinderen, wel anders gevormde letters.

3. Verandering in helling

Soms hellen de letters naar links, achterover, alsof de hakken in het zand worden gezet. Wat rechtop staat, geeft iets van overzicht of afstand aan, terwijl rechtshelling voorover buigt, zich naar de ander toe beweegt. Wisselen letters duidelijk van hellingshoek, dan spreekt er weinig stabiel gedrag uit.

4. Verandering in verbondenheid

De meeste kinderen leren verbonden schrijven. Verbondenheid legt ‘verband’, verbindt niet alleen letters, maar ook gedachten. Los schrijven doet dit niet, ziet en denkt vooral in details, in onderdelen. Waar met lettergroepen wordt geschreven, is zowel sprake van verbinden als onderbreken. Worden veel letters aan elkaar gelast, dan bestaat er weinig zekerheid.

5. Verandering in druk

Sterke druk is goed te zien, ook vaak te voelen aan de achterkant. Dit zegt iets over sterke vitaliteit, energie, inspanning, terwijl lichte druk op gevoeligheid, zwakte, voorzichtigheid kan wijzen. Ook kan de druk op verkeerde plaatsen liggen, zoals bij ophalen in plaats van neerhalen; de energie wordt dan verkeerd gebruikt. Als de druk sterk wisselt, dan wordt de energie heel onregelmatig ingezet.

6. Verandering in letterafstand

De afstand of ruimte tussen de letters in een woord kan flink verschillen. Is de afstand heel nauw, dan roept dit een benauwend gevoel op; is ze heel wijd, dan ademt het schrift ruimte, maar misschien ook afstand of gebrek aan overzicht. Als de letters tegen elkaar aan kleven, lijkt de schrijver houvast te zoeken, durft amper naar rechts te gaan.

7. Verandering in woordafstand

Ook de afstand of ruimte tussen woorden kan flink variëren. Is de afstand heel nauw, dan is die naar de lezer dat ook; is ze echter heel wijd, dan wijst dit op forse afstand tot de ander, contact zoeken, maar er niet in slagen; kan ook slaan op overhaast te werk gaan. Als woorden tegen elkaar kleven, ontbreekt elke afstand tussen de schrijver en de lezer.

8. Verandering in regelafstand

Afstand tussen de regels staat voor meer of minder overzicht hebben, structuur kunnen aanbrengen. Is de afstand heel nauw, dan heeft de schrijver daar moeite mee. Bij grote afstand is het juist andersom, terwijl bij in elkaar grijpende regels overzicht en structuur zoek kunnen zijn.

9. Verandering in regelverloop

De onderkant van de letters kunnen mooi op de regel staan, maar ze kunnen ook omhoog, omlaag of golvend verlopen. Omhoog lopend wordt vaak als positief en opgewekt opgevat, omlaag lopend als bedrukt en somber. Bij golvende regels wisselen beide stemmingen elkaar af. Let hierbij op de ligging van het schrift!

10. Verandering in verhouding van zones

De middenzone, die van de rompletters, staat bekend als het gebied van de werkelijkheid. Hoe groter deze zone, des te meer leeft en denkt een schrijver vanuit het hier en nu. De bovenzone is het domein van het hogere, verstand, fantasie, geest. De onderzone is het gebied van het fysieke, materiële, praktische talenten. Waar de onderlinge verhouding van de zones sterk wisselt, komt de schrijver als onevenwichtig over.

11. Onnodige hoofdletters binnen woorden

Het woord wijst er eigenlijk al op: 'hoofd'-letters. Zulke niet terechte letters leggen het accent op het ik en op de verbeelding van de schrijver. De leeftijd kan hier een rol spelen (pubers).

12. Onnodige vergissingen

Vergissingen kunnen uiting zijn van bijvoorbeeld onvoldoende kennis, weinig concentratie, onder tijdsdruk staan, onzekerheid.

13. Verandering in streek/schrijfhaal

De al dan niet doorgaande schrijfbeweging, de streek, kan elastisch zijn, maar ook slap of verkrampd. Bij een slappe streek ontbreekt de vitaliteit, de spankracht, om de halen stevig neer te zetten. Bij een verkrampde streek zit er juist veel spanning, wellicht stress, in de streek.

6. Literatuur en adressen

Literatuur

- Ackerman, J. (2007): Vrijen, slapen, eten, drinken, dromen, Een dag uit het leven van je lichaam, Nieuw Amsterdam
- Altera, J. (1963): Het schrijfonderwijs, theorieboekje bij schrijfcursus voor de kweekschool, Alphen aan den Rijn
- Crépy, R. (1992): l'Interprétation des lettres de l'alphabet dans l'écriture, 1 "Les Minuscules", Neuchâtel
- Delfos, M. F. (2008): Verschil mag er zijn, Waarom er mannen en vrouwen zijn, Amsterdam
- Namm, E. (2008): A child's developmental writing skill sequence, in: Learning to see what a child's handwriting shows and tells, Bloomington
- Petersen, P. en Wolff, H. (oorspr. 1924): Een lagere school volgens de basisprincipes van de leef- en werkgemeenschapsschool, Hoevelaken
- Santoy, C. (1994): Was Bilder und Handschrift verraten, Neuwied
- Pijning, H.F. (1969): Het diagnostiseren en corrigeren van stoornissen in het schrijven, Groningen
- Platform Handschriftontwikkeling (2008): "Schrijven moet blijven!" Zie artikel "Argumenten vóór schrijven!" op www.handschriftontwikkeling.nl
- Roman, K. en Németh, P. (1933): Onderzoek van de persoonlijkheid van jeugdige asocialen, in: Tijdschrift voor Wetenschappelijke Graphologie, 5e jg., October 1933, No. 4
- Schermer, D. (2006): Eén op vier jongeren (12-17 jaar) schrijft de 'r' als 'R', Zevenaer
- Vervaeke, E. (2007): Naar school, Psychologie van 3 tot 8, Amsterdam
- Wallner, T., Joos, R., Gosemärke, R. (2006): Grundlagen und Methoden der Schriftpsychologie, Norderstedt

Adressen

Instituut Haenen-van der Hout, Stichting voor Schrijf Pedagogische Hulp (SPH)

Website: www.schrijfpedagogischehulp.nl

E-mail: simdan@xs4all.nl

Koninklijk Nederlands Genootschap voor Fysiotherapie (KNGF)

Website: www.fysionet.nl

E-mail: hoofdkantoor@kngf.nl

Nederlandse Orde van Grafologen (NOG)

Website: www.grafologie.net

E-mail: maresi.de.monchy@wxs.nl

Platform Handschriftontwikkeling (PHO) en Werkgroep Kinderhandschrift (WKH)

Website: www.handschriftontwikkeling.nl

E-mail: platformhso@home.nl

Vereniging van Leraren Schoonschrijven en Machineschrijven (VLSM)

Website: www.schrijvenvlsm.nl

E-mail: m.m.natzijl@driestar-educatief.nl

AL/DS/01.09.10